

موضوعات سخنرانی در ماه رمضان

حجت الاسلام والمسلمین دکتر ناصر رفیعی*

مبحث اول: اخلاق پیامبران از نگاه قرآن

اشاره

قرآن کریم در یک اصل کلی می‌فرماید: «أُولَئِكَ الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ فَبِهِدَاهُمُ اقْتَدِهْ»^۱ پیامبران کسانی هستند که خدا هدایتشان کرده است. پس، از هدایت آنان پیروی کن. ده‌ها آیه در قرآن داستان‌ها و ویژگی‌های انبیا را ذکر نموده و به پیامبر اکرم ﷺ فرمان می‌دهد تا آنان را الگو قرار دهد. ویژگی‌های انبیا در قرآن، برخی مشترک و بعضی نیز از صفات برجسته اخلاقی یک پیامبر است که به اقتضای زندگی آنان، بر آن تأکید شده است. هر کدام از این صفات، به همراه ذکر مختصری از تاریخ آنان، می‌تواند محور خوبی برای بحث در ماه رمضان باشد.

ویژگی‌های اخلاقی پیامبران در قرآن

در ذیل، با ویژگی‌های اخلاقی و تربیتی پیامبران الهی که در آن قرآن کریم به آن‌ها تصریح شده، آشنا می‌شویم.

۱. توبه حضرت آدم عَلَيْهِ السَّلَام

قرآن کریم در این باره می‌فرماید: «فَتَلَقَىٰ آدَمُ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ فَتَابَ عَلَيْهِ إِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ»^۲ هنگامی که آدم، کلماتی را از پروردگارش فرا گرفت و خداوند او را بخشید، همانا او توبه‌پذیر مهربان است.»

* عضو هیأت علمی جامعه المصطفی العالمیه.

۱. انعام، آیه ۹۰.

۲. بقره، آیه ۳۷.

محورهای بحث:

- مفهوم شناسی توبه خدا و بنده؛
- راه و روش توبه؛
- شرایط توبه؛
- مراتب توبه؛
- علل سستی در توبه.

۲. صداقت حضرت ادریس علیه السلام:

«وَأَذْكُرُ فِي الْكِتَابِ إِدْرِيسَ إِنَّهُ كَانَ صِدِّيقًا نَبِيًّا * وَرَفَعْنَاهُ مَكَانًا عَلِيًّا»^۱ و در کتاب آسمانی از ادریس یاد کن که پیامبری صدیق بود و او را بلندمرتبه گردانیدیم.»

محورهای بحث:

- الف. اهمیت و مفهوم صدق؛
- ب. اقسام صدق:
 - صدق در باورها؛
 - صدق در گفتارها؛
 - صدق در وفا به عهد؛
 - صدق در نیت؛
 - صدق در عزم.
- ج. آثار دروغگویی؛
- د. اقسام دروغ:
 - به خدا؛
 - به مردم؛
 - به مسئولان.

۳. شکرگزاری حضرت نوح علیه السلام:

«ذُرِّيَّةَ مَنْ حَمَلْنَا مَعَ نُوحٍ إِنَّهُ كَانَ عَبْدًا شَكُورًا»^۲

۱. مریم، آیه ۵۶ و ۵۷.

۲. اسراء، آیه ۳.

حضرت نوح علیه السلام طلایه‌دار مبارزه طولانی با مظاهر شرک و بت‌پرستی بود. او که در برابر نعمت‌ها و سختی‌های فراوانی قرار گرفت، همواره با استقامت، خیرخواهی و سعه صدر برخورد کرد و بنده بسیار شکرگزار خدا بود.

محورهای بحث:

- الف. فضیلت و مفهوم شکر؛
- ب. اقسام شکر (قلبی، زبانی و عملی)؛
- ج. آثار شکر (افزایش نعمت، مصونیت از عذاب، استمرار نعمت، تقویت باور).

۴. توکل حضرت هود علیه السلام

«إِنِّي تَوَكَّلْتُ عَلَى اللَّهِ رَبِّي وَرَبِّكُمْ»^۱

حضرت هود علیه السلام در میان قوم مغرور و بت‌پرست عاد بود؛ قومی ثروتمند و دارای کاخ‌های بی‌نظیر و شهرهای آباد. آنان دچار غرور شدند و با پیامبرشان به مبارزه برخاستند. حضرت هود علیه السلام همواره در برابر آنان بر خدا توکل می‌نمود.

محورهای بحث:

- الف. مفهوم و حقیقت توکل: رسول خدا صلی الله علیه و آله در مورد مفهوم توکل فرموده: «العلم بان المخلوق لا يضر ولا يعطي ولا يمنع واستعمال اليأس من الخلق»^۲
- ب. آثار توکل (قوت قلب، تقویت اراده، نشاط و شادابی، جلب محبت الهی،^۳ دوری از وسوسه شیطان^۴ و پاداش اخروی)؛
- ج. راه کسب توکل؛
- د. داستان‌های متوکلان.

۵. خیرخواهی و امانت‌داری حضرت صالح علیه السلام

«إِذْ قَالَ لَهُمْ أَخُوهُمْ صَالِحٌ أَلَا تَتَّقُونَ * إِنِّي لَكُمْ رَسُولٌ أَمِينٌ»^۵

۱. هود، آیه ۵۶.

۲. محمدی ری‌شهری، محمد، میزان الحکمه، ح ۳۶۵۷.

۳. آل عمران، آیه ۱۵۱.

۴. نحل، آیه ۹۹.

۵. شعراء، آیه ۱۴۲ و ۱۴۳.

حضرت صالح علیه السلام به میان قوم ثمود فرستاده شد. او مردم را به تقوا و بندگی خدا دعوت می‌کرد. او خیرخواه و امانت‌دار بود. قوم صالح دو دسته شدند؛ عده‌ای او را تصدیق نمودند و عده‌ای نیز استکبار ورزیدند.

محورهای بحث:

- الف. ارزش و اهمیت نصیحت و خیرخواهی؛
- ب. اقسام نصیحت و خیرخواهی؛
- ج. آداب نصیحت و خیرخواهی؛
- د. ارزش امانت‌داری.

۶. انابه و شکیبایی حضرت ابراهیم علیه السلام

«إِنَّ إِبْرَاهِيمَ لَحَلِيمٌ أَوَّاهٌ؛^۱ همانا ابراهیم بردبار، نرم‌دل و بازگشت‌کننده بود.» ده‌ها ویژگی حضرت ابراهیم علیه السلام در قرآن کریم آمده است: حنیف، منیب، صدیق، شاکر، قانت، مطیع، نیکوکار، عبد صالح، حلیم، اوّاه و ستوده. او به منصب‌های امامت، خلت و برگزیدگی رسید و با بت‌پرستان مبارزه کرد. در این آیه، به سه ویژگی: حلم، حزن قلبی و بازگشت به سوی خدا اشاره شده است.

محورهای بحث:

- الف. مفهوم و اهمیت حلم؛
- ب. تفاوت حلم و کظم غیظ؛
- ج. راه‌های کسب حلم و بردباری؛
- د. مفهوم انابه و تفاوت آن با توبه.

۷. وفای به عهد حضرت اسماعیل علیه السلام

«وَأَذْكُرُ فِي الْكِتَابِ إِسْمَاعِيلَ إِنَّهُ كَانَ صَادِقَ الْوَعْدِ.»^۲

در دو آیه، پنج ویژگی حضرت اسماعیل علیه السلام آمده است^۳ که عبارت‌اند از: وفای به عهد، رسالت، نبوت، اهتمام به تربیت خاندان خود در زمینه نماز و زکات و انجام کار برای رضای خدا.

۱. هود، آیه ۷۵.

۲. مریم، آیه ۵۴.

۳. مریم، آیه ۵۴ و ۵۵.

محورهای بحث:

- الف. اهمیت وفای به عهد؛
- ب. اقسام وفای به عهد؛
 - عهد با خدا؛
 - عهد با مردم؛
 - عهد با امام معصوم علیه السلام.
- ج. نقش وفای به عهد در روابط اجتماعی.

۸. حضرت شعیب علیه السلام و اصلاح طلبی

«مَا اسْتَطَعْتُ وَمَا تَوْفِيقِي إِلَّا بِاللَّهِ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَإِلَيْهِ أُنِيبُ.»^۱

حضرت شعیب علیه السلام در برابر قومی که انحراف اقتصادی داشتند، با شعار اصلاح به میدان آمد. او استطاعت و توفیق را دو شرط اصلی اصلاح طلبی دانست.

محورهای بحث:

- الف. اهمیت اصلاح و تفاوت آن با تخریب؛
- ب. اقسام اصلاحات؛
 - اصلاح نفس؛
 - اصلاح اعتقادی؛
 - اصلاح اقتصادی؛
 - اصلاح روابط بین مردم؛
 - اصلاح در خصوص ارتباط با خدا.

۹. ایوب علیه السلام، پیشوای صبر و بردباری

«إِنَّا وَجَدْنَاهُ صَابِرًا نِعْمَ الْعَبْدُ إِنَّهُ أَوَّابٌ»^۲ ما ایوب را شکیبایافتیم. چه بنده خوبی است که بسیار بازگشت کننده به خدا است.»

۱. هود، آیه ۸۸.

۲. ص، آیه ۴۴.

حضرت ایوب علیه السلام دارای اموال و دارایی فراوانی بود. او به انواع گرفتاری و بیماری مبتلا شد؛ اما در همه این مشکلات، شکیبیا و صبور بود و دائم ذکر و تسبیح خدا می‌گفت.^۱ او اسوه تحمل بود و هرگز شکوه نکرد.

محورهای بحث:

- الف. صبر در قرآن در کنار ارزش‌های معنوی، مانند: نماز، یقین، شکر، توکل، استغفار، جهاد، عمل صالح؛
- ب. راه‌های تقویت صبر؛
- ج. اقسام صبر؛
- د. ثمرات و نتایج صبر؛
- ه. نمونه‌هایی از صابران تاریخ؛
- و. صبر در سیره معصومان علیهم السلام.

۱۰. شرح صدر حضرت موسی علیه السلام

«قَالَ رَبِّ اشْرَحْ لِي صَدْرِي * وَيَسِّرْ لِي أَمْرِي.»^۲

داستان حضرت موسی علیه السلام، از متنوع‌ترین و پرفراز و نشیب‌ترین داستان‌های قرآنی است که در ده‌ها آیه آمده است. او به هنگام مبارزه با فرعون، از خدا تقاضای شرح صدر کرد. شرح صدر، پنج مرتبه در قرآن آمده است.

محورهای بحث:

- الف. اهمیت شرح صدر و اقسام آن؛
- شرح صدر اسلامی؛
- شرح صدر کفری.
- ب. راه‌های کسب شرح صدر (علم، ذکر، دعا، تمرین، عادت)؛
- ج. آثار و نشانه‌های شرح صدر.

۱۱. زکریا علیه السلام و شتاب به کار خیر

«... إِنَّهُمْ كَانُوا يُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ.»^۳

۱. انبیاء، آیه ۸۳ و ۸۴.

۲. طه، آیه ۲۵ و ۲۶.

۳. انبیاء، آیه ۹۰.

قرآن کریم در مورد حضرت زکریا علیه السلام و خانواده‌اش، آنان را با سه ویژگی ستوده است: شتاب به کار خیر، خواندن خدا با بیم و امید، خشوع و فروتنی. سرعت به کار خیر، یعنی دنبال اعمال صالح بودن و پیشگامی در همه کارهای پسندیده.^۱

محورهای بحث:

- الف. مفهوم‌شناسی خیر در برابر شر؛
 - ب. گونه‌شناسی مردم در برابر کار خیر (مَنَاعٌ لِلْخَيْرِ، أَشِحَّةٌ عَلَى الْخَيْرِ، تَفَعَّلُونَ الْخَيْرِ، فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِ، يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ)؛
 - ج. آثار خیرخواهی؛
 - د. نمونه‌هایی از داستان‌های پیشگامان در خیر.
- نکته:

آنچه ذکر شد، یازده نمونه از اخلاق انبیا در قرآن بود. بررسی و تتبع سایر موارد، مانند: عفت یوسف، دادگری داود، زهد سلیمان، ذکر یونس، مبارک بودن عیسی و اسوه کامل بون رسول خدا صلی الله علیه و آله را به عهده مبلغان گرامی می‌گذاریم.

مبحث دوم: دعاهای پیامبران در قرآن

اشاره

بیش از ۱۵۰ دعا در قرآن آمده است که تقریباً ۵۰ درصد آنها از زبان پیامبران است. بیشترین دعاها در قرآن نیز از زبان حضرت ابراهیم علیه السلام و پرکاربردترین دعا، طلب مغفرت است. دعاهای هر یک از انبیا می‌تواند موضوع سخنرانی یک جلسه قرار گیرد. بحث‌های مقدماتی دعا هم می‌تواند در یک جلسه مطرح شود.

نگاهی به دعاهای انبیا در قرآن

در ذیل، با برخی از این دعاها آشنا می‌شویم:

۱. دعاهای حضرت آدم علیه السلام

«قَالَ رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنْفُسَنَا وَإِنْ لَمْ تَغْفِرْ لَنَا وَتَرْحَمْنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ»^۱

۱. طباطبائی، محمدحسین، المیزان فی تفسیر القرآن، ج ۳، ص ۶۳۵.

محورهای بحث:

الف. اقسام ظلم:

- اعتقادی؛

- اخلاقی؛

- اجتماعی.

ب. اهمیت آمرزش خواهی؛

ج. مفهوم خسران و عوامل زیانکاری.

۲. دعا‌های حضرت نوح علیه السلام

دعا‌های متعددی از زبان حضرت نوح علیه السلام در قرآن آمده است،^۲ از جمله: «وَقُلْ رَبِّ

أَنْزِلْنِي مُنْزَلًا مُّبَارَكًا وَأَنْتَ خَيْرُ الْمُنْزِلِينَ»^۳

محورهای بحث:

الف. مفهوم برکت؛

ب. اسباب برکت؛

ج. عوامل برکت.

منبع: الخیر و البرکة فی القرآن و الحدیث، محمدی ری شهری.

۳. دعا‌های حضرت ابراهیم علیه السلام

۲۵ دعا در قرآن از زبان حضرت ابراهیم علیه السلام ذکر شده است، از جمله شش

درخواست آن حضرت از خداوند: «رَبِّ هَبْ لِي حُكْمًا وَأَلْحِقْنِي بِالصَّالِحِينَ * وَأَجْعَلْ لِي

لِسَانَ صِدْقٍ فِي الْآخِرِينَ * وَأَجْعَلْنِي مِنْ وَرَثَةِ جَنَّةِ النَّعِيمِ * وَأَغْفِرْ لِأَبِي إِنَّهُ كَانَ مِنَ

الضَّالِّينَ * وَلَا تُخْزِنِي يَوْمَ يُبْعَثُونَ»^۴

محورهای بحث:

الف. مفهوم حکومت؛

ب. اهمیت ارتباط با صالحان؛

۱. اعراف، آیه ۲۳.

۲. شعراء، آیه ۱۱۷ و ۱۱۸؛ نوح، آیه ۲۶ و ۲۸؛ قمر، آیه ۱۰.

۳. مؤمنون، آیه ۲۹.

۴. شعراء، آیه ۸۳ - ۸۷.

ج. شهرت به صدق نزد مردم؛

د. راه‌های وارث بهشت شدن.

۴. دعاهای حضرت لوط علیه السلام

«قَالَ رَبِّ انصُرْنِي عَلَى الْقَوْمِ الْمُفْسِدِينَ»^۱

محورهای بحث:

الف. مفهوم و اهمیت نصرت؛

ب. اقسام نصرت (قلبی، زبانی و عملی)؛

ج. آثار نصرت دینی.

۵. دعاهای حضرت سلیمان علیه السلام

از حضرت سلیمان چند دعا در قرآن ذکر شده است، از جمله چهار درخواست مهم آن حضرت از خداوند متعال: «رَبِّ أَوْزِعْنِي أَنْ أَشْكُرَ نِعْمَتَكَ الَّتِي أَنْعَمْتَ عَلَيَّ وَعَلَىٰ وَالِدَيَّ وَأَنْ أَعْمَلَ صَالِحًا تَرْضَاهُ وَأَدْخِلْنِي بِرَحْمَتِكَ فِي عِبَادِكَ الصَّالِحِينَ»^۲

محورهای بحث:

الف. اهمیت شکر؛

ب. تفاوت ایزاع، الهام و توفیق؛

ج. شکر نعمت‌های اعطا شده به والدین؛

د. توفیق عمل صالح.

۶. دعای حضرت شعیب علیه السلام

«رَبَّنَا افْتَحْ بَيْنَنَا وَبَيْنَ قَوْمِنَا بِالْحَقِّ وَأَنْتَ خَيْرُ الْفَاتِحِينَ»^۳

محورهای بحث:

الف. مفهوم فتح و گشایش؛

ب. راه‌های گشایش در امور؛

ج. رابطه «قضا و قدر» و «فتح الهی».

۱. عنکبوت، آیه ۳۰.

۲. نمل، آیه ۱۹.

۳. اعراف، آیه ۸۹.

۷. دعاهای حضرت موسی علیه السلام

از جمله می‌توان به این دعا اشاره کرد: «رَبِّ إِنِّي لِمَا أَنْزَلْتَ إِلَيَّ مِنْ خَيْرٍ فَقِيرٌ»^۱

محورهای بحث:

الف. اقسام فقر:

- ممدوح (فقر الی الله یا فقر ذاتی)؛

- مذموم.

ب. رابطه فقر الی الله و غنای نفس.

۸. دعای حضرت زکریا علیه السلام

«رَبِّ هَبْ لِي مِنْ لَدُنْكَ ذُرِّيَّةً طَيِّبَةً إِنَّكَ سَمِيعُ الدُّعَاءِ»^۲

محورهای بحث:

الف. دعا برای فرزندان؛

ب. ویژگی فرزندان صالح و ناصالح؛

ج. راه‌های تربیت فرزند؛

د. محدودیت یا کثرت فرزندان.

۹. دعای حضرت عیسی علیه السلام

«اللَّهُمَّ رَبَّنَا أَنْزِلْ عَلَيْنَا مَائِدَةً مِنَ السَّمَاءِ تَكُونُ لَنَا عِيدًا»^۳

محورهای بحث:

الف. مفهوم عید؛

ب. ادله بزرگداشت و تکریم مناسبت‌ها؛

ج. پاسخ‌گویی به شبهات و هابیت در مورد مراسم اعیاد و وفیات.

۱۰. دعاهای رسول خدا صلی الله علیه و آله

در قرآن کریم چندین دعا از آن حضرت نقل شده است، مانند: «وَقُلْ رَبِّ أَدْخِلْنِي

مُدْخَلَ صِدْقٍ وَأَخْرِجْنِي مُخْرَجَ صِدْقٍ وَاجْعَلْ لِي مِنْ لَدُنْكَ سُلْطَانًا نَصِيرًا»^۴

۱. قصص، آیه ۲۴.

۲. آل عمران، آیه ۳۸.

۳. مائده، آیه ۱۱۴.

۴. اسراء، آیه ۸۰.

محورهای بحث:

- الف. آغاز شایسته؛
 - ب. فرجام شایسته؛
 - ج. عوامل عاقبت به خیری.
- نکته:

آنچه ذکر شد، ده نمونه از دعاها بود، سایر دعاها نیز به همین شیوه مورد بحث قرار می‌گیرد.

توجه:

جهت مطالعه بیشتر، به منابع ذیل مراجعه کنید:

۱. دعا‌های قرآن، حسین واثقی.
۲. دعا‌های انبیا در قرآن، مهدی خزائلی.
۳. نهج الدعاء، دو جلدی، محمدی ری شهری.
۴. تفاسیر.